

УДК 351.86:355.1(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2025.1.5>**Сівков С. В.,**

кандидат юридичних наук, науковий співробітник
Науково-дослідного відділу військової кар'єри
Науково-методичного центру кадрової політики
Міністерства оборони України

ОРГАНИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ЯК СУБ'ЄКТИ РЕІНТЕГРАЦІЇ ВЕТЕРАНІВ ВІЙНИ В УМОВАХ ОСОБЛИВОГО ПЕРІОДУ

Анотація. Відзначено, що органи місцевого самоврядування відіграють ключову роль у процесі реінтеграції ветеранів війни, особливо в умовах особливого періоду, коли суспільство стикається з численними викликами, пов'язаними з соціальною адаптацією та реабілітацією учасників бойових дій. Військові конфлікти та їх наслідки суттєво впливають на життя ветеранів, які повертаються до цивільного середовища, потребуючи підтримки в соціальній, психологічній, медичній та економічній сферах.

Органи місцевого самоврядування як суб'єкти реінтеграції відіграють важливу роль у створенні сприятливого середовища для ветеранів війни. Вони забезпечують реалізацію державних програм підтримки, сприяють працевлаштуванню, допомагають у житловому забезпеченні та організують психологічну допомогу. Особливу увагу приділяють створенню ветеранських центрів, соціальних хабів та програм перекваліфікації, які дозволяють ветеранам знайти нове місце у суспільстві.

В умовах особливого періоду, коли державні ресурси можуть бути обмеженими, місцеві громади беруть на себе ініціативу в розробці та впровадженні індивідуальних програм реінтеграції. Наприклад, через механізми громадського бюджету або співпрацю з міжнародними організаціями залучаються додаткові ресурси для підтримки ветеранів. Також важливим аспектом є соціальна інтеграція – створення умов для активної участі ветеранів у житті громади, їх залучення до громадських ініціатив, волонтерства та підприємницької діяльності.

Незважаючи на значні зусилля, існує низка викликів, пов'язаних із недостатнім фінансуванням, бюрократичними перепонами та нестачею кваліфікованих спеціалістів у сфері соціальної адаптації. Для ефективного вирішення цих проблем необхідно впроваджувати комплексні стратегії, що передбачають тісну співпрацю між державними органами, місцевим самоврядуванням, громадськими організаціями та міжнародними партнерами. Лише за таких умов можливо створити ефективну систему реінтеграції, яка забезпечить ветеранам гідне життя після повернення з фронту.

Ключові слова: державна ветеранська політика; соціальний захист ветеранів; медична та психологічна реабілітація; професійна адаптація та працевлаштування; ветеранське підприємництво; гарантії та пільги для ветеранів; інтеграція ветеранів у суспільство; нормативно-правове забезпечення; громадські ветеранські організації; стратегія підтримки ветеранів.

Sivkov S. V. Local government bodies as entities of reintegration of war veterans in the conditions of a special period

Abstract. It is noted that local governments play a key role in the process of reintegration of war veterans, especially in the conditions of a special period, when society faces numerous challenges related to social adaptation and rehabilitation of combatants. Military conflicts and their consequences significantly affect the lives of veterans who return to the civilian environment, requiring support in the social, psychological, medical and economic spheres.

Local governments as entities of reintegration play an important role in creating a favorable environment for war veterans. They ensure the implementation of state support programs, promote employment, assist in housing and organize psychological assistance. Particular attention is paid to the creation of veteran centers, social hubs and retraining programs that allow veterans to find a new place in society.

In a special period, when state resources may be limited, local communities take the initiative in developing and implementing individual reintegration programs. For example, through public budget mechanisms or cooperation with international organizations, additional resources are attracted to support veterans. Another important aspect is social integration – creating conditions for the active participation of veterans in community life, their involvement in public initiatives, volunteering and entrepreneurial activities.

Despite significant efforts, there are a number of challenges associated with insufficient funding, bureaucratic obstacles and a shortage of qualified specialists in the field of social adaptation. To effectively address these problems, it is necessary to implement comprehensive strategies that involve close cooperation between state bodies, local governments, public organizations and international partners. Only under such conditions is it possible to create an effective reintegration system that will provide veterans with a decent life after returning from the front.

Key words: *state veteran policy; social protection of veterans; medical and psychological rehabilitation; professional adaptation and employment; veteran entrepreneurship; guarantees and benefits for veterans; integration of veterans into society; regulatory and legal support; public veteran organizations; strategy for supporting veterans.*

Постановка проблеми. Органи місцевого самоврядування відіграють ключову роль у процесі реінтеграції ветеранів війни в умовах особливого періоду, забезпечуючи безпосереднє вирішення повсякденних соціальних, економічних та побутових потреб цієї категорії громадян. Саме на рівні місцевого самоврядування визначаються і впроваджуються конкретні заходи з соціального захисту, медичної та психологічної реабілітації, працевлаштування та професійної перепідготовки ветеранів, що дозволяє враховувати специфіку регіонів та оперативно реагувати на їхні актуальні потреби.

Метою статті є розкриття повноважень органів місцевого самоврядування щодо реінтеграції ветеранів війни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання досліджували Є. Гордієнко, І. Білокінна, С. Швидюк, І. Журба, О. Якушев, Л. Тернова, Н. Самара, Ю. Присяженко, П. Богуцький, А. Боровик, В. Галуцько та ін.

Виклад основного матеріалу. Важливим напрямом діяльності органів місцевого самоврядування є координація роботи з місцевими громадськими ветеранськими організаціями, волонтерськими рухами, благодійними фондами та міжнародними партнерами, що дає змогу комплексно вирішувати проблеми соціальної адаптації ветеранів. Через місцеві цільові програми, формування відповідних бюджетів та ресурсну підтримку ветеранських ініціатив органи місцевого самоврядування активно сприяють інтеграції ветеранів до громадського життя, формуванню шанобливого ставлення до них з боку громади, підтримують громадську активність ветеранів та залучають їх до реалізації місцевих соціальних проектів.

Правовий статус органів місцевого самоврядування як суб'єктів реінтеграції ветера-

нів війни визначається законодавством України, передусім Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні». Відповідно до цього Закону, місцеве самоврядування – це гарантоване державою право та реальна здатність територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища, міста – самостійно або під відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України. Місцеве самоврядування здійснюється територіальними громадами сіл, селищ, міст як безпосередньо, так і через сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи, а також через районні та обласні ради, які представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст[1]. Повноваження цих органів включають управління комунальною власністю, затвердження програм соціально-економічного та культурного розвитку, контроль за їх виконанням, затвердження місцевих бюджетів та контроль за їх реалізацією, встановлення місцевих податків і зборів, забезпечення проведення місцевих референдумів та реалізацію їх результатів, а також утворення, реорганізацію та ліквідацію комунальних підприємств, організацій і установ.

І. В. Паламарчук, аналізуючи особливості публічного правонаступництва у системі місцевого самоврядування України, зазначає, що органи місцевого самоврядування та їх посадові особи, хоча й мають певні спільні риси з іншими суб'єктами владних повноважень (органами державної влади, державними підприємствами та установами), водночас характеризуються й низкою специфічних відмінностей. Такі особливості зумовлені специфікою делегованих їм повноважень, порядком їх реалізації та особливим адміні-

стративно-правовим режимом діяльності. Це, у свою чергу, впливає на механізми і процедури правонаступництва, які застосовуються саме щодо місцевого самоврядування і відрізняються від тих, що передбачені для інших органів публічної влади [2, с. 164].

Поняття «орган місцевого самоврядування» варто трактувати як особливий тип юридичних осіб публічного права, що мають автономний статус, проте не наділені суверенітетом. Їх створення та межі їхніх повноважень визначаються законом, ухваленим парламентом держави. Самостійність цих органів у прийнятті рішень безпосередньо залежить від характеру та особливостей їхніх адміністративних взаємовідносин з центральними органами державної влади. Відтак, правовий статус органів місцевого самоврядування характеризується подвійною природою: з одного боку – автономністю і можливістю самостійно вирішувати місцеві питання, з іншого – певною залежністю від державної влади, яка здійснює контроль за законністю прийнятих ними рішень [2, с. 165].

Саме місцеве самоврядування, здійснюючи управління на території, має найкращі можливості розуміти специфіку потреб ветеранів війни, аналізувати реальні проблеми цієї категорії громадян, а також знаходити найбільш ефективні шляхи їхньої реінтеграції. Завдяки близькості до громади та повсякденній взаємодії з населенням, органи місцевого самоврядування здатні оперативно реагувати на виклики і забезпечувати ефективну соціальну, психологічну та економічну підтримку ветеранів, сприяючи їхньому повноцінному поверненню до мирного життя та активній участі у розвитку місцевих громад.

Так, необхідно відмітити, що в 2024 році органи місцевого самоврядування в Україні активно реалізували різноманітні програми та заходи, спрямовані на реінтеграцію ветеранів війни до мирного життя. Однією з ключових ініціатив у сфері реінтеграції ветеранів війни стала реалізація Міністерством у справах ветеранів України комплексної програми зі створення у територіальних громадах спеціалізованих Центрів надання адміністративних послуг (ЦНАП) для ветеранів та членів їхніх родин. Головною метою цих центрів є забез-

печення якісного, швидкого та максимально комфортного доступу ветеранів війни до широкого спектра послуг, серед яких надання статусу учасника бойових дій, оформлення різних видів соціальних пільг і матеріальних виплат, консультації з питань житлового забезпечення, працевлаштування, медичного обслуговування та психологічної реабілітації.

Діяльність таких центрів передбачає застосування принципу «єдиного вікна», завдяки чому ветерани та їхні сім'ї можуть отримати необхідні послуги та консультації без зайвої бюрократичної процедури та очікувань у різних установах. Окрім того, ЦНАПи забезпечують можливість звертатися за допомогою в онлайн-режимі, що особливо важливо для ветеранів, які мають інвалідність або проживають у віддалених населених пунктах.

Важливим аспектом роботи таких Центрів є тісна співпраця з місцевими органами самоврядування, районними державними адміністраціями, центрами зайнятості, громадськими організаціями, ветеранськими спілками та благодійними фондами. Така взаємодія забезпечує координацію зусиль усіх зацікавлених сторін, дозволяє оперативно вирішувати проблемні питання ветеранів, а також ефективно реалізовувати місцеві та загальнодержавні програми соціальної підтримки.

Значна увага в діяльності ЦНАПів приділяється також індивідуальному підходу до кожного ветерана, адже багато з них потребують не тільки формального вирішення питань, але й емоційної та психологічної підтримки. Для цього в таких центрах, крім адміністративних фахівців, працюють спеціально підготовлені психологи, соціальні працівники та консультанти, які допомагають ветеранам адаптуватися до нових умов цивільного життя.

Таким чином, завдяки створенню спеціалізованих ЦНАПів у громадах Міністерство у справах ветеранів України суттєво спростило і прискорило доступ ветеранів та їхніх родин до необхідних адміністративних і соціальних послуг, що в свою чергу сприяє ефективнішій соціальній реінтеграції та поліпшенню їхнього життя після повернення з війни[3].

Важливе значення мала й активна співп-

раця місцевих громад України з міжнародними партнерами, яка суттєво сприяла ефективності та системності заходів щодо реінтеграції ветеранів війни. Так, у листопаді 2024 року за підтримки Програми «U-LEAD з Європою», що фінансується Європейським Союзом та його державами-членами, стартував масштабний проєкт, до якого залучено представників органів місцевого самоврядування з десяти територіальних громад різних регіонів України. Головною метою цього проєкту є розвиток спроможності місцевих громад у створенні і реалізації ефективних моделей соціальної адаптації та реінтеграції ветеранів та їхніх родин.

У рамках проєкту місцеві ради та їх виконавчі органи отримують не лише практичні знання та методологічні рекомендації, але й конкретні інструменти щодо роботи з ветеранами на місцевому рівні. Серед основних напрямків – розробка місцевих цільових програм, створення ефективних механізмів координації з місцевими ветеранськими організаціями, залучення ветеранів до активного громадського життя через програми працевлаштування, професійної підготовки, підприємницької діяльності та соціальної адаптації.

Особливий акцент зроблено саме на практичних аспектах взаємодії місцевого самоврядування з ветеранами та їхніми сім'ями, оскільки саме місцеві органи влади найкраще знають особливості та реальні потреби своїх громадян, мають можливість оперативно реагувати на виклики, з якими стикаються ветерани після повернення з війни. В рамках цієї ініціативи передбачені тренінги, обмін досвідом з іноземними експертами, консультації щодо застосування європейських моделей реінтеграції, а також підтримка у реалізації пілотних місцевих проєктів[4].

Крім цього, місцеве самоврядування активно залучало громадські організації та волонтерські рухи до процесу соціальної адаптації та реінтеграції ветеранів війни. Особливо яскравим прикладом такої діяльності стала реалізація масштабного проєкту «Повернення до цивільного життя», який охопив десятки територіальних громад України. У межах цього проєкту місцеві органи влади у партнерстві з громадськими організаціями

створили спеціальні простори підтримки ветеранів, які стали своєрідними центрами адаптації та комплексного супроводу колишніх військовослужбовців та їхніх родин.

Ці простори, організовані на базі місцевих бібліотек, молодіжних центрів, будинків культури або спеціально створених ветеранських хабів, пропонували ветеранам цілий спектр послуг. Ветерани могли отримати фахові психологічні консультації, відвідати тренінги з подолання посттравматичного стресового розладу та навички стресостійкості, взяти участь у програмах професійного навчання та розвитку бізнесу, а також отримати практичну допомогу у пошуку роботи, складанні резюме та підготовці до співбесіди. Також у рамках цих просторів проводилися зустрічі з представниками юридичних служб, де ветерани отримували консультації щодо своїх прав, соціальних гарантій, можливостей отримання державних та місцевих пільг.

Завдяки таким просторам підтримки ветерани не тільки отримували необхідну допомогу, але й активно долучалися до громадського життя, ставали волонтерами та самі організовували різноманітні заходи для громади. Це сприяло їхній соціалізації, зміцненню суспільних зв'язків і, зрештою, покращенню загальної атмосфери в громаді. Активна участь місцевого самоврядування в реалізації подібних проєктів дозволила створити на місцевому рівні ефективну модель соціальної реінтеграції, де ветерани почували себе не лише пасивними отримувачами послуг, а й повноправними членами суспільства, здатними приносити реальну користь своїй громаді[5].

Варто згадати і про регіональні ініціативи, такі як проєкт «Реінтеграція ветеранів: Слобожанщина», що стартував у Харкові та Харківській області з метою створення регіональної моделі соціальної реінтеграції ветеранів, яка може бути впроваджена і в інших областях України. Реалізація цієї програми стала можливою завдяки активній участі місцевого самоврядування, що виступило координатором та головним організатором взаємодії між різними учасниками: державними установами, громадськими організаціями, ветеранами та їхніми родинами. Саме

місцеві органи самоврядування забезпечили створення спеціалізованих центрів у громадах, які стали своєрідними пунктами надання соціально-психологічної, юридичної та консультативної допомоги ветеранам.

У межах цієї ініціативи місцева влада Харкова та Харківської області забезпечила комплексний підхід до реінтеграції ветеранів, що включає як психологічну підтримку, так і соціально-економічні заходи. Зокрема, протягом 2024 року фахівці проєкту надали різноманітну допомогу близько тисячі ветеранів та членів їхніх сімей, провівши індивідуальні консультації, групові тренінги, а також зустрічі з громадами для обговорення актуальних потреб ветеранів. Важливим компонентом програми стало залучення громадських організацій, таких як ГО «Спілка ветеранів АТО», які спільно з органами місцевого самоврядування організовували виїзні зустрічі у різних громадах області для виявлення проблем ветеранів на місцях та пошуку шляхів їх вирішення[6].

Ще однією важливою ініціативою місцевого самоврядування стала інтеграція ветеранів у життя громад шляхом їхнього залучення до добровільних формувань. Прикладом є модель, розроблена у рамках проєкту «ГЕРОЇ СЕРЕД СВОЇХ», яка передбачає залучення ветеранів до громадської активності, що допомагає їм адаптуватися до цивільного життя, долати психологічні бар'єри та відновлювати соціальні зв'язки. Місцеве самоврядування виступило основним партнером цієї ініціативи, активно підтримуючи її через організацію різноманітних заходів: волонтерських акцій, соціальних проєктів, патріотичних зустрічей, спортивних турнірів та культурних заходів, учасниками яких ставали саме ветерани.

Протягом 2024 року проєкт «ГЕРОЇ СЕРЕД СВОЇХ» набув значного поширення у різних регіонах України, а місцеві органи самоврядування стали не просто партнерами, а активними співорганізаторами багатьох заходів. Так, ветерани активно залучалися до добровільних формувань, що займалися вирішенням нагальних питань громади – від благоустрою територій до патрулювання та охорони громадського порядку, що дозво-

лило підвищити їхню самооцінку, соціальну значущість та знизити рівень соціального відчуження. Також були запроваджені спеціалізовані тренінги та семінари, які готували ветеранів до ефективного виконання завдань у складі добровільних формувань, давали їм необхідні знання у сфері комунікації, психологічної стійкості, управління конфліктами та громадської безпеки [7; 8].

Особливе значення у проєкті має створення на місцевому рівні постійно діючих платформ для спілкування ветеранів із представниками місцевих громад та органів самоврядування, що дозволяє швидко виявляти потреби ветеранів та своєчасно реагувати на проблеми, що виникають. До цієї роботи активно долучаються громадські організації, які за підтримки місцевої влади забезпечують психологічний супровід, проводять заходи з подолання посттравматичного стресу та сприяють соціальній адаптації ветеранів. Як показала практика, активна співпраця органів місцевого самоврядування та добровільних формувань ветеранів створює синергетичний ефект, посилюючи почуття приналежності ветеранів до громади, сприяючи їх реінтеграції та знижуючи ризики соціальної ізоляції та депресивних станів.

Представлена робота органами місцевого самоврядування щодо реінтеграції ветеранів війни дає можливість стверджувати не тільки про досягнення, а й про певні недоліки та прогалини, що негативно позначаються на загальній ефективності такої діяльності. По-перше, залишається недостатньою координація зусиль між різними органами місцевого самоврядування та відсутній єдиний комплексний підхід, через що виникає фрагментарність у реалізації програм підтримки ветеранів. На практиці це проявляється у тому, що в окремих громадах існує повний набір послуг для ветеранів, тоді як в інших такі послуги є мінімальними або взагалі відсутні. Для подолання цієї проблеми пропонується запровадити єдину національну програму стандартів реінтеграції ветеранів війни, що чітко визначатиме мінімальний гарантований перелік послуг для ветеранів у всіх громадах, незалежно від їхнього фінансового стану чи регіональних особливостей. Важли-

вим елементом цієї програми повинна бути методична підтримка місцевих рад та фінансування програм із державного бюджету на умовах співфінансування з місцевими бюджетами.

На нашу думку, дана програма може мати умовну назву: «Єдина національна програма стандартів реінтеграції ветеранів війни «Гідне повернення»».

Метою програми є створення єдиних стандартів та умов для успішної соціальної реінтеграції ветеранів війни у цивільне життя, незалежно від територіального розташування громад, їх фінансового потенціалу чи регіональних особливостей, а також забезпечення системної та послідовної державної підтримки ветеранів війни та членів їхніх сімей.

Основні завдання програми полягають у розробці та затвердженні стандартів реінтеграції ветеранів війни з чітким визначенням мінімально гарантованого переліку послуг; забезпеченні рівного доступу ветеранів до якісних послуг соціального захисту, медичної допомоги, психологічної реабілітації та професійної адаптації в усіх громадах України; впровадженні системи методичного супроводу та підтримки органів місцевого самоврядування щодо реалізації програм реінтеграції ветеранів війни; створенні дієвого механізму фінансування заходів програми на умовах співфінансування з державного та місцевих бюджетів; підвищенні рівня поінформованості ветеранів війни та членів їхніх родин про наявні державні гарантії, права і послуги у сфері реінтеграції.

Основні концептуальні позиції програми включають: стандартизацію та уніфікацію послуг, що забезпечуватимуться ветеранам на місцевому рівні: медична допомога, психологічна підтримка, соціально-побутове забезпечення, працевлаштування та професійна перекваліфікація; принцип «єдиних мінімальних гарантій», що означає, що кожен ветеран незалежно від регіону проживання повинен мати гарантований державою мінімальний набір соціальних послуг та підтримки; комплексний та індивідуальний підхід до реінтеграції кожного ветерана з урахуванням його особистих потреб, життєвої ситуації та інди-

відуальних можливостей; системну методичну та консультаційну підтримку місцевого самоврядування через створення єдиного державного центру координації програм для ветеранів, який забезпечить ефективну взаємодію та поширення кращих практик між громадами; фінансову стабільність та прозорість програм, які реалізуються в громадах, завдяки введенню механізму чіткого співфінансування державного та місцевого бюджетів із залученням додаткових джерел фінансування (міжнародна допомога, гранти, приватний сектор); інформаційну відкритість та доступність програми для ветеранів, що включатиме регулярні інформаційні кампанії на всіх рівнях з використанням сучасних засобів комунікації та консультаційних сервісів у громадах; посилення громадської участі ветеранів у місцевих ініціативах та активну їх залученість до прийняття рішень, що стосуються безпосередньо їхніх інтересів.

По-друге, суттєвим недоліком є недостатній рівень інформаційної підтримки ветеранів війни щодо існуючих можливостей реінтеграції, зокрема щодо пільг, доступних сервісів та послуг на рівні громади. Ветерани часто просто не знають про наявні програми підтримки або не мають належного доступу до такої інформації через недостатню активність органів місцевого самоврядування у цій сфері. Для вирішення цієї проблеми необхідно створити в кожній громаді спеціалізовані інформаційно-консультаційні центри для ветеранів, забезпечені кваліфікованими фахівцями, які будуть оперативно надавати консультації щодо соціальних гарантій, прав ветеранів та можливостей їх реінтеграції. Також доцільно налагодити систематичну інформаційну кампанію на місцевому рівні з використанням сучасних технологій, соціальних мереж, сайтів громад та місцевих ЗМІ для ефективного інформування ветеранів і їхніх родин.

По-третє, значною проблемою є недостатність ресурсного забезпечення програм реінтеграції ветеранів війни на місцевому рівні. Багато місцевих бюджетів обмежені, тому фінансування програм для ветеранів часто є залишковим або взагалі відсутнім, що призводить до неможливості задовольнити потреби цієї категорії громадян. У зв'язку

з цим необхідно передбачити окрему державну субвенцію місцевим бюджетам, яка буде цільовим чином спрямовуватись на фінансування реінтеграційних програм, медичної та психологічної реабілітації, професійної адаптації та житлових програм для ветеранів. Крім того, важливо активізувати залучення міжнародної технічної допомоги та підтримку від бізнес-структур для реалізації місцевих програм реінтеграції ветеранів.

Висновки. Таким чином, лише комплексне вирішення цих недоліків, що включатиме покращення координації, посилення інформаційної підтримки та забезпечення належного ресурсного наповнення програм реінтеграції ветеранів війни, дозволить місцевим органам самоврядування більш ефективно виконувати свої функції щодо соціального захисту та інтеграції ветеранів у суспільне життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1997. № 24. Ст. 170.
2. Паламарчук І. В. Публічне правонаступництво в системі місцевого самоврядування України. Наукові розвідки з актуальних проблем публічного та приватного права: матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції (Київ, 24 квітня 2021 року). Київ : Київський університет імені Бориса Грінченка, 2021. С. 163–166.
3. Конкурсні програми з фінансування проєктів ветеранського бізнесу: 2025 рік URL: <https://veteranfund.com.ua/about/>
4. 10 громад запровадять модель підтримки ветеранів війни URL: https://u-lead.org.ua/news/610?utm_source=chatgpt.com
5. Ветерани і ветеранки готуються до державної служби та роботи в органах місцевого самоврядування URL: <https://www.prostir.ua/>
6. Проєкт «Реінтеграція ветеранів: Слобожанщина»: набутий досвід та висновки URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/3853091-proekt-reintegracia-veteraniv-slobozansina-nabutij-dosvid-ta-visnovki.html>
7. Проєкт «Герої серед своїх» URL: <https://molochanska-gromada.gov.ua/news/1718029877/>
8. Всеукраїнська Асоціація об'єднаних територіальних громад URL: <https://www.facebook.com/>